

ORĄĆ (214) *vb impf*

o oraz a jasne.

inf orać (63). ◇ *praes* 1 sg orzę (11). ◇ 2 sg orzesz (6). ◇ 3 sg orze (27). ◇ 1 pl orzemy (2). ◇ 2 pl orzecie (2). ◇ 3 pl orzą (30). ◇ *praet* 1 sg m -m orął (5), ja orął (1) *ZapWar* (5:1). ◇ 3 sg m orął (8). ◇ 3 pl m pers orali (8). ◇ *plusq* 3 sg m był orął (1). ◇ *fut* 1 sg m będę orął (1). ◇ 2 sg m będziesz orął (3) *FalZioł*, *BibRadz* (2), orać będziesz (1) *SkarŻyw*. ◇ 3 sg m będzie orął (2). ◇ 1 pl m pers będziem orać (1). ◇ 3 pl m pers będą orać (2) *HistJóz*, *KrowObr*, orać będą *BibRadz* (2). ◇ *imp* 2 sg (o)rz (8). ◇ 3 sg niech, niechaj, niechże orze (3). ◇ 3 pl niechaj orzą (1). ◇ *con* 2 sg m byś orął (2). ◇ 3 sg m by orął (3). ◇ 2 pl m pers byście orali (1). ◇ 3 pl m pers by orali (8). ◇ *praet* 2 pl m pers byście byli orali (2). ◇ *impers* orze się (1). ◇ *fut* będzie orąno (1). ◇ *part praes act* orząc (8).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

*Spulchniac ziemię pod uprawę krając ją na skiby za pomocą pługa lub sochy; arare (agrum) Mącz, Calag, Calep, Vulg, Cn; (re)colere (agrum a. terram) Miech, Mącz, Cn; vertere agrum Mącz, Cn; humum resolvere, terram versare Mącz; aratrare, proscindere agrum a. terram, rostrare, sollicitare terram, sulcare agrum Cn (214): ZapWar 1512 nr 2131, 1526 nr 2293; Leniwy dla żininá [lege: zimná] niechciał orać [Propter frigus piger arare noluit Vulg Prov 20/4] potem będzie zebrał á nie będzie ten kto by mu co dał. *March*¹ A4v; Oracz który tám blisko był orał/ A płacz niewieści wflýztał: Woły ná roli oštáwił *BierEz* G4v; Wieprz widząc wołu w roboćie: A on orze w sílnym poćie *BierEz* K, I3v, K3; *BielŻyw* 127; Też pieniądze iefzce nayduią w polńce przy potokach gdzie dżdżewnica wybija, albo na roli gdy orzą. *MiechGlab* 46; Powieccie o mey ftodole/ Tákież o puftę oborze/ Iz wáfz miřtrz iuż łobie orze/ Nie ma wołow nie ma koni *BielKom* A4; Ludzye ná thym doczeńnym řwyecye/ ftárájąc fie o zboże/ prácuyą/ orzą/ áż zbożá dořtána *GliczKsiąż* C8v; *UstPraw* 14; *RejZwierz* 36, 118; Ziemiá w Kroleřtwie Senegé bárzo płodna: ále tám defzcz dziewięć mieřięcy nie bywa/ orzą nie ták iáko v nas/ thylko motykámi wřkopáią. *BielKron* 450v, 56, 276, 319, 336; *Mącz* 16c [2 r.], d [3 r.], 251d, 353d, 372b (11); By też Rola była Nalepřza/ iednák z fiebie Přzenice nie rodži/ Orác trzeba *Prot* C4v; *RejZwierz* 113 [2 r.]; Izali wřzytek dzień orze oracz dla řiania? *BudBib* 1s 28/24, *Prov* 20/4; A orząc [*Helizeusz*]/ w dwunafcie iarzm/ řam poganiał woły. *HistHel* C4v; *Strum* L, Lv; *Calag* 8a; *StryjKron* 160; *KochPhaen* 10; tylko řamo přmno řwięte teráźnieřzy kácerze z głowy řwoiey chcą rozumieć y umieć/ bez Miřtrzá/ bez wodzá/ álbo więc od inřzego rzemiořlá Miřtrzow/ chcą řię go včzyć wykłádác: wřafnie iákoby řię chciał včzyć orác od Málárzá/ málowác od řzewcá/ budowác od rybitwá. *ReszPrz* 101; *Calep* 97a, b, 196b, 216b [2 r.], [712]a (11); *GostGosp* 98; Wymy owęgo/ co mu tyřiac orze Pługów/ á złotá iefř peľno w komorze. *GórnTroas* 67; *OrzJan* 50; Abowiem dla nas iefř nápiřano: iz w nádźiei ma orác ten co orze *WujNT* 1. *Cor* 9/10; *SarnStat* 185; *PowodPr* 22 [2 r.], 25; *CiekPotr* 64; Może nie wiedźieć Polak co to morze gdy pilne [!] orze. *KlonFlis* Cv; *KlonWor* 78.*

orać czego (po przeczeniu) (13): *ZapWar* 1527 nr 2307, 1542 nr 2449, 1537 nr 2573; *FalZioł* V 52; ziemié nářzey nie orzemy/ á thez w nię nic nie wřiewamy *HistAl* I5v; Ogrodnicy co roley nie orzą/ řá wolni od dániey. *UstPraw* G2; *BibRadz* I 116b *marg*; *Goski* A2; Ná wielu mieyřcách ziemié w Hiřpaniey nie orzą/ iz řkálifty fundámēt ma *BielKron* 279v, 224v; *Mącz* 370b, [388]a; *KochMarsz* 155.

orać czego [funkcja supinum = do orania] (1): Skänderbeg [...] poślął mu [Balabanowi] theż wdary kroy/ lemięłz/ rádlicę/ rofkazawłzy do niego aby przyłzedł ná oyczynę orać roley iáko moy chłop. *BielKron* 256.

orać co (47): *ZapWar* 1518 nr 2189, 1523 nr 2309, 1542 nr 2449 [2 r.]; A przeto kto chce bogáty być/ Oplwawłzy ręcze trzebác robić: Orż rolą/ kopay korzenie *BierEz* 12; *FalZioł* V 52v; *RejRozpr* C3v; *GliczKsiąż* Hv; *LubPs* ee3v; *RejZwierz* 135; *BibRadz Gen* 4/12, 2.Reg 9/10, 1.Mach 14/8; *Goski* A2; *OrzRozm* V2; *BielKron* 36, 96v, 261; *Mącz* 16c, 251d; *OrzQuin* Hv; *RejPosWiecz*³ 98; *ModrzBaz* 40v, 47v, 48; *SkarŻyw* 263; Ty Chamie orz rolą/ y inłzym Gołpodárftwom/ y Rzemiołom przyłtoyne potrzeby odpráwuy/ iáko CHłop *StryjKron* 6; *ActReg* 158; *GostGosp* 66, 98; *GórnTroas* 65; *OrzJan* 51, 52, 124; Tákci ielt/ rolą domową káždy orze/ y żywność/ choć nie bogátą/ vczciwą przedsię z niéy mieć może. *JanNKar* A3v; *SarnStat* 189 [3 r.], 681; gdy fię dwa brácia zmwiją: ia będě domá rolą orał/ á ty iedź ná dwor krolewki: co ia zárobię/ á ty wyłłuyłz: dzielić fię rowno będěwá. *SkarKaz* 637a; *CiekPotr* 41; *SkarKazSej* 682a, 689b; Szczęśliwi fá: Neptuná wiołłami nie porzą/ Ziemię depcą nogámi/ á wołmi ią orzą. *KlonFlis* B2, C4; *KlonWor* 15, 50.

orać na kogo, na co (3): Wiedząc iż máią Wołu ktory ná nie orze *RejWiz* 104v, 51; Ten rzekł ná płzenicę więc mułi orać wiele/ A tátáreczká miła/ bárzo płodne ziele. *RejFig* Bb8v.

orać czym (23), *kim* (2): *RejRozpr* C3v; *RejJóz* H8v; *RejKup* c8; *Leop Iudic* 14/18; *RejFig* Bb7v; *BibRadz Iudic* 14/18, *Am* 6/12; *OrzRozm* L2; Krok fkazał gdy niemałz zač robže łam podle drugiego wołu/ y kazał go wnet záprzacz do pługá á orać im áz innego wołu kupił. *BielKron* 318v, 36v, 52, 54, 54v; *Mącz* 10c, 229c, 420d; *BudBib Deut* 22/10, *Am* 6/12; *StryjKron* 637; *GostGosp* 156 [2 r.], 158; *SarnStat* 185, 190; *KlonFlis* B2.

orać na czym (2): Idzye dáley przez pole áli człowiek orze/ Ná twárdey iákieyś zyemi ledwe trawę porze. Wnet mu fię pług záwádzil áz łtánęły woły/ Aż mu fię lemięłz złomił *RejWiz* 125v; Y lepiéy ábył go [staw] trzymał Rok y dwa y trzy pułte/ á śiał y orał ná nim. *Strum* L.

W połączeniach szeregowych (20): Buduy, orż, drzewa łzczep Winnicze naprawiay *FalZioł* V 52, V 52 [2 r.]; Iákołcie powiedzieli iż nie orzecie/ nie fieiecie/ áni winnic áni drzew łzczepicie/ domow budowác nie chcecie *HistAl* K2v, K3; *BielKom* E3v; ktorzy ptałłkowie áni orzą/ áni fieią/ áni żną/ áni do gumná wożą *KrowObr* 149, 226; ktorzy tám fıali/ orałi/ winnice łpráwiáli *BielKron* 99v, 6, 89v, 108, 224v, 275v (9); *RejPosWiecz*³ 98; *RejZwierz* 70v; Drugim zábraniáią rzemiołá ich robić/ tákże orać/ kupczyć/ vzyć fię *ModrzBaz* 107v; *GostGosp* 96.

W porównaniu (1): I dla tego w kołściele wáłzym będě orać iáko ná roli/ á Ieruzálem będě/ iáko łtos kámienia/ á gorá kołcielná iáko wyłoki łás. *KrowObr* 194.

Przysłowia: A odwłoczyłz mu karania Aż do leplżego vznania Iuż więcz trudno wilkiem orać *RejJóz* H8v; *Mącz* 10c; Połeł Krolewki nic nie vprołil/ á Krzyżakom fię też łtąd nie chciało bo trudno Wilkámi orać. *StryjKron* 637; [PismaPolit 350].

A niechay nie żnie żaden kędy łam nie orze. *Prot* D3.

W charakterystycznych połączeniach: *orać pilno (pilnie)* (3); *orać nowiny, piasek, pola* (2), *połłady, rolą (role)* (28), *ugor, zagony, ziemię* (14); *orać byđłem, bykiem, osłem, pługiem (pługi)* (3), *radły, wołmi (wołem, woły)* (5).

Fraza: »wszak nie orzesz« = *masz czas* (6): *RejWiz* A9, 194v; A fnaźby fie Sláchćicy/ mieli wczyc tego/ Lecz v nas wżák nie orzeł/ pátrzay káždy fwego. *RejZwierz* 77; *RejZwierz* 29, 206v, 239v.

Zwrot: »w skiby orać« (1): *Lirare* – *Brozdi czicz* [*lege*: czynić], w skibi orać. *Calep* 608a.

Wyrażenie: »ten, co nie orze« (1): *Pochlebce* też w tym cechu v Krolá ná dworze/ Y ony wżeteczńice/ y ten co nie orze. *Wyżeńmyłz tę fzaráńczą/ bo prozno chleb iedzą* *BielSjem* 25.

Szeregi: »kopać, (a, albo) orać« = *fodere aut arare Mącz* [*szyk* 2:1] (3): *Chlebá/ mięłá/ ryb/ winá/ piwá/ nie máiąc/ á wżdy po dwu fet lat żywi bywáli/ iedno fie ogrodny á owocem żywili poki fie nie ięli orać á kopać.* *BielKron* 318, 318; *Mącz* 81d. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 4 r.]

»i orać i rękami robić« (1): *A byś dobrze y orał y rękami robił/ Rátuy chćełzli by twoy ftan Pan Bog nówłzem zdołł.* *RejWiz* 51.

»(nie) siać, (i, a, abo, ani) orać« = *non colere, non seminare Miech* [*szyk* 10:9] (19): *FalZioł* V 52; *MiechGlab* 62; Iáko ten ktory orze/ y ten co fieie [*si qui arat et seminat*] *Leop Eccli* 6/19; *Nie máią* [*Laponowie*] *domow żadnych iedno iáfkynie/ pracá ich źwierz ftrzelác álbo ryby łowić/ tym fie żywią/ nie orzą nie fieią/ źiemiá też żadnego pożytku niedawa iedno mroz á źimno.* *BielKron* 294v, 8v, 56, 95, 349v, 430v, 434v; *RejPos* 325; *Strum* L; *KochPieś* 9; *BielRozm* 5; *Nędzne polne ptafzátka* nie orzą, ni fieią/ á wżdy iednák z łáłki twej od głodu nie mdleią. *ArtKanc* N2; *GostGosp* 8, 98; *KlonWor* 78 [2 r.]. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 17 r.]

»orać i uprawować rolę« (1): *który* [*król*] *Włochy orać y vpráwować rolę náuczyl, y práwá im nádał* *JanNKar* B4v.

»ani orać, ani żać« (1): *ábowie* dopiro dwye liećie yáko fie głod potzał á yełtze będzýe pýęc lat ktorych (áni będa orać ani żać) *HistJóz* D4. [*Ponadto w połączeniach szeregowych* 2 r.]

W przem (13) : *RejKup* c8; *Rzekł* do nich *Sámłon/ Byście wy byli nie oráli Iáłowiczką moią* nigdybyście byli nie zgádli tego com wam zádał. *Leop Iudic* 14/18, *Os* 10/11; *RejFig* Bb7v; *Wnet* przypadnie dobra mył/ niechże iá czárt orze. *RejZwierz* 135; *BibRadz Iudic* 14/18, *Am* 6/12; v ktorych [*u królów pogańskich*] *poddáni fą iáko fzkápy/ álbo iáko wołowie/ iedzđą ná nich/ orzą imi iáko chćą* *OrzRozm* L2; *BielKron* 36v, 52, 54, 54v; *OrzQuin* Hv.

Przem (7) :

a) *Płynąc* (o okręcie) [*co czym*] (3) : *Tylko ná práwo puść Leniwkę w morze/ Niecháy ie kto chce okrętámi orze/ Ty fie w Motłáwę k łobie/ day fie Bogu/ Vday do progú,* *KlonFlis* Hv, G2.

W porównaniu (1): *A iáko rybá wodę głową porze/ Ták fzkutá rzekę fztabą rznie y orze. Y dzieli brozdy ná obiedwie ftronie/ Iák po zagonie.* *KlonFlis* E4.

Szereg: »rznąć i orać« (1): *KlonFlis* E4 cf *W porównaniu*.

b) *Bić* (2) :

Zwroty: »grzbiety [*komu czym*] orać« (1): *Grzbiety nam frodze oráli* [*srodzy poganí*] *Nieznośnémi plágami* *KochPs* 193.

[»łeb orać«: *Quando omnes, nás nie nás/ co zywo łeb orze.* *Potkanie* 16.]

»[*komu*] po łbie orać« (1): *A thy czoś wygrał w pokorze/ Izći po łbie kto chce orze* *RejZwierz* 231v.

c) *Ciężko pracować* [*na co*] (2) : (*marg*) *Iáko orać ná cnotę. (–) A ták moy miły brácie tuć trzeba pracować/ Iáko tę márną rolę s przodku wypráwować.* *RejWiz* 78v, Cc6.

d) [Zwrot: »językiem orać« = *mówić dużo, szybko, bez zastanowienia*: Siedzieć [białagłowa] wzniewłzy koláná/ iák Kokofz krokorać/ A iáko koło młyńłkie ták ięzykiem orać. *PapPrzykaz B3.*]

Formacje współrdzenne: doorać, naorać, oborać, poorać, przeorać, przyorać, uorać, worać, wyorać, wzorać, zaorać, zorać; przeorawać; przeorować, przyorować; odorywać, orywać, poorywać, przeorywać, worywać, wyorywać, wzorywać, zaorywać.

Cf **ORANIE, ORANY, ORZĄCY**

TZ